

Makalenin Geliş Tarihi: 3 Mayıs 2021
Makalenin Kabul Tarihi: 16 Haziran 2021

AŞK MEYDANINDA CANINI ORTAYA KOYMAK
YAHUT KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE BİR DEYİM: "BAŞ OYNAMAK"
BRINGING LIFE IN THE LOVE SQUARE OR AN IDIOM IN CLASSICAL TURKISH POETRY: "BAŞ
OYNAMAK"

*Mustafa Sefa Çakır**

Öz

Bir toplumun edebiyatı, o toplumun dilinin en canlı halini yansıtır. Dil ise tüm zenginliğiyle edebi metinlerde yer edinmiştir. Bu zenginliği meydana getiren parçalardan biri de deyimlerdir. Dilimizde çokça bulunan deyimlerin ne anlama geldiği, neyi kast ettiği edebi metinlerin anlaşılması noktasında büyük önem taşır. Kaldı ki bazı deyimler zaman içerisinde kullanılmaz olmuş, halkın dilinden çekilmiştir ama halen metinlerde kayıtlıdır. Böylesi durumlarda büyük bir çabayla dilin tarihi derinliklerine inilmeli ve o deyim kullanımlarının ne demek istediğini ortaya koymak için gayret gösterilmelidir.

Bu çalışmada da günümüzde kullanılmayan deyimlerden biri olan "baş oynamak" deyimini ele alınmıştır. Deyimin geçtiği beyitlerden örnekler tespit edilmiş, anlam dünyası ve kullanımı üzerinde durulmuştur. Bu sayede klasik edebiyatımızda kullanılan bir deyim daha gözler önüne serilmiş ve kadim şiirimizi anlama veya metin şerhi gibi çabalar için bir katkı sunulması düşünülmüştür. Divan şiirinde aşkın gözü karalığını, canını feda etmeyi göze almasını hatta sevgili için başını zevkle vereceğini ifade eden bu deyim şairlerimiz tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır ve beyitlerde belki birçok örneğine rastlanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Divan şiiri, deyim, baş oynamak.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas/TÜRKİYE, mscakir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5159-7340.

Abstract

The literature of a society reflects the most vivid state of that society's language, and language has taken its place in literary texts with all its richness. Idioms are one of the parts that make up this richness. The meaning of the idioms that are common in our language are of great importance in understanding the literary texts. Moreover, some idioms became unusable in time and were withdrawn from the language of the people but are still recorded in the texts. In such cases, one should go deep into the history of the language with great effort and try to reveal what the people who use that idiom mean.

In this study, the idiom "baş oynamak", one of the idioms not used today, is handled, examples from the couplets it is mentioned are identified and the world of meaning and its use are emphasized. In this way, an idiom used in our classical literature was revealed and it was thought to contribute to efforts such as understanding our ancient poetry or text commentary. In divan poetry, this idiom, which states that the lover will be courageous, willing to sacrifice his life and even give his head to the beloved with pleasure, has been widely used by our poets and many examples are found in couplets.

Keywords: *Divan poetry, idiom, baş oynamak.*

Giriş

Hemen her dilde kendine has bir şekilde karşımıza çıkan deyim, "Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz" şeklinde tanımlanmaktadır (Aksan, 1982: 37). Bir dilin gücü hakkında o dilin sahip olduğu deyim miktarı bir fikir vereceği gibi edebî bir metinde veya eserde kullanılan deyimler de o eser için bir fikir verecektir. Türk dilinin deyim zenginliği bunun örneklerinden biridir. Türk dilinin sahip olduğu geniş deyim çerçevesi hem toplumun hem de edebî eserlerin ne denli güçlü bir dille ilişkili olduğunun kanıtıdır.

Söz konusu divan edebiyatı olduğunda bu etkinin daha da ön plana çıktığı görülmektedir. Kullanacağı her kelimeyi büyük bir özenle seçen divan şairi duygusunu ve düşüncesini en başarılı bir şekilde ifade etmek için de deyimlerden ziyadesiyle faydalanmıştır. Böylelikle hem daha güçlü bir anlatım sağlanmış hem de az sözle daha geniş bir anlam çerçevesine işaret edilmiştir.

Klasik Edebiyatta Kullanılan Deyimlerle İlgili Yapılan Çalışmalar

Divan edebiyatında kullanılan deyimlerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve bu çalışmaların sayısı günden güne artmaktadır. Söz konusu çalışmaları dört grupta toplamak mümkündür:

a. Bir şairin eserini merkeze alıp onun içindeki deyim ve atasözlerini konu edinen çalışmalar:

Bu tür çalışmalar bir şair üzerine odaklanıp onun bir eserindeki deyimleri -ki genellikle atasözleriyle birlikte- ele almışlardır. Bu bağlamda üzerinde çalışma yapılan eserlere örnek olarak şunlar verilebilir;

Âşık Çelebi Divanı (Kılıç, 1996), Azmî-zâde Hâletî Divanı (Kaya, 1999), Bağdatlı Rûhî'nin gazelleri (Ayçiçeği, 2018), Bâkî Divanı (Erdoğan, 2009), Derzizâde Ulvî Divanı (Özmen, 2016), Emrî Divanı (Kaya, 2011), Hâtem Divanı (Varışoğlu, 2018), Helâkî Divanı (Sefercioğlu, 2010), Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde Divanı (Efe, 2020), Necati Divanı (Sinan, 2005), Nedim Divanı (Batislam, 1997), Nev'î Divanı (Arslan, 2019), Pervâne Bey Mecmuası (Uyaniker, 2006), Rezmî Divanı (Gürbüz, 2012), Sâbit Divanı (Kaplan, 2009), Saîd Paşa Divanı (Yavuz, 2016), Sehî Bey Divanı (Çetin, 2020), Şeyh Gâlib Divanı (Güler, 2011), Üsküplü İshak Çelebi Divanı (Yakar, 1999).

b. Bir deymi merkeze alıp farklı divanlardan, mecmualardan vs. tarayarak o deyim anlam dünyası ortaya koyan çalışmalar:

Bu tür çalışmalar genellikle bir deymi, ifadeyi merkeze almakla birlikte bazen birkaçını birden ele almışlardır. Farklı şairlerden ve farklı yüzyıllardan örnekler sayesinde ele alınan deyimle ilgili daha geniş bir çerçeve ortaya konulmuştur. Deyimlerle ilgili çalışmaların divan edebiyatı bağlamında yapılanlarında ele alınan deyimlere şu örnekleri verebiliriz;

Ağzı mühürlü (Güzel, 2017); çok başlu (Çetinkaya, 2009); diş bilemek (Kayaokay, 2019); iş asmak (Kaya, 2018); asâyı dikmek, kantarlığı atmak, kulağından fetîli çıkarmak, ay'a elek asmak, ebu zanbak okumak (Küçük, 2015); el arkası yerde (Demirkazık, 2013); el oyunu (Köksal, 2001); dik gelmek (Ayçiçeği, 2020); kulaktan âşık olmak, göz kulak olmak, kulaktan fitil çıkarmak, kulağına küpe olmak, kulağa koymak, kulak çekmek, kulağına eğilmek, kulak doldurmak, kulağı kapıda olmak, kulağı delik, kulağından asılmak, kulağı kırışte ve kulakla ilgili diğer deyimler (Öztürk, 2019); kuş kondurmak (Ayçiçeği, 2019); yüzü açılmış (Keklik, 2019); zehri yedi tasta içmek (Yıldız, 2018).

c. Bir dönemi merkeze alıp o dönem eserlerinden yola çıkarak yapılan çalışmalar:

Bu çalışmalarda belli bir yüzyıl esas alınıp o yüzyıldaki şairlerin divanları veya mesnevilerinden hareketle kullanılan deyim ve atasözleri incelenmiştir. 15. Yüzyıl Türk Mevrit Edebiyatında Atasözleri ve Deyimler (Eroğlu, 2014); 15. Yy. Şâirlerinden Mesîhî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necâtî Beg, Üsküplü İshak Çelebi ve Şeyhî'nin Dîvânlarında Atasözleri ve Deyimler (Öge, 2001) veya 18. Yüzyıl Şairlerinden Sünbülzade Vehbi (Lutfiyye), Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerinde Atasözleri ve Deyimler (Sevinç, 2007) başlıklı çalışmalar bu tür çalışmalardandır.

d. Konuyu genel olarak ele alan çalışmalar:

Klasik Türk şiirindeki deyimler konusu genel olarak ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Kitap boyutunda Tanyeri ve Zülfe'nin çalışmalarından başka Kaya'nın makalesi

zikredilebilir. Divan şiirinde deyimlerin kullanımını söz konusu bu çalışmalardan sonra yapılan ve bir kısmı yukarıda bahsedilen diğer çalışmaları da göz önüne alarak tekrar ele almak gerektiği bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır.

Baş Oynamak Deyimi

Kaynaklarda baş oynamak deyimine pek rastlanmamakla birlikte deyim, tespit edilen iki farklı kaynaktan aynı şekilde tanımlanmıştır: "Hayatını tehlikeye koymak, canını feda etmekten çekinmemek." (Tanyeri, 1999: 54; Tarama Sözlüğü, 2009: 451) Farsçada baş anlamına gelen "ser" ve yine Farsçada sonuna geldiği kelimelere oynayan anlamını veren "-bâz" ekiyle oluşan "ser-bâz" da baş oynayan anlamına gelmektedir ve sözlüklerde kelimeye cesur, yiğit anlamları verilmektedir. (Devellioğlu, 2012: 1097)

Taranılan 17 divan ve 2 mecmuada toplam 62 örnek elde edilmiştir. Taranılan eserlerin artması durumunda bu sayının da artacağı açıktır. Klasik şiirimizde bu denli yaygın olarak kullanılan bu ilgi çekici deyim örneklerini kullanılış şeklinin yoğunluklarına göre tasnif etmek mümkündür.

Aşk Meydanında

Deyimin beyitlerde nasıl kullanıldığına bakıldığında, aşğın "aşk meydanı"nda canını ortaya koyması, canını hiçe sayması bağlamında sıkça kullanıldığı görülmektedir:

*"İşk meydânına girdün cân-ıla baş oynadun *** İy gönül merdâne sensin iy gönül merdâne sen"*

G. 2614/ 2 (Yavuz, 2016: 1323)

Muhibbî Divanı'nda geçen bu beyitte şairin gönlüne seslenerek aşk meydanına girip can ile baş oynamasıyla övündüğü görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman gibi ömrü savaş meydanlarında geçen sultan bir şairin bununla övünüyor olması ayrıca anlamlıdır.

*"Ta'n-ı a'dâdan ne gam ister ne olur kül beden *** Şânına rif'at gelir Mansûr gibi salb iden *** İşk meydânına zevk eyler vücûdın selb iden *** Tîr-i mihnet başına yağsa ırılmaz kulbeden *** Bir dil-âver baş u cân oynar bahâdır dur gönül"*

M. 5/ 3 (Aydemir, 2018: 92)

Behiştî Divanı'nda geçen bu bend muhammesler arasındadır. Bir nüshada Tahmîs-i Beheştî olarak geçtiği dipnotta belirtilmiştir ki doğrusu da tahmîs olduğudur. Tahmîs edilen beyit, şairin çağdaşı Hecrî'de karşımıza çıkmaktadır.¹ Bu örnekte de bir önceki beyitteki gibi şair yine gönlüne seslenmekte ve korkusuzca baş oynamasından dolayı onu bir bahadira benzetmektedir. Yine bu iki örnekte olduğu ve başka örneklerde de görüleceği üzere baş oynamak, can ile birlikte yani baş u can oynamak olarak sıkça kullanılmıştır.

*"Girüp meydân-ı aşkında o şâhun cân u baş oynar *** Yolında harc olursa tan mı ey dil cümleten varun"*

¹ Bkz. Zülfe, Ö. (2016). Hecrî Dîvân (İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (G. 95/ 3, s. 112)

G. 18/ 4 (Bulduk, 2018: 217)

Ereğlili Türâbî Divanı'nda geçen bu beyitte ise âşık sevgilinin aşk meydanına girip can ve baş oynamasını salık vermekte, bu uğurda bütün varını feda etse de bunda ayıplanacak bir şey olmadığını dile getirmektedir.

*"İşk meydânında çok merdâneler baş oynadı *** Ol kemînde sen giriftâr olmadun ey dil fakat"*

G. 2185/ 6 (Köksal, 2017: 752)

Edirneli Nazmî'nin nazireler mecmuasında geçen bu beyitte de şair yine gönlüne nida etmekte ve aşk meydanında çok yiğitlerin baş oynadığını ve o pusuda ancak kendisinin giriftar olmadığını söylemektedir.

*"Cân u baş oynar bugün merdâne dil gelsün berü *** İşk meydânında yârun her kimün kim cânı var"*

G. 918/ 3 (Köksal, 2017: 361)

Yine aynı çalışmadaki bu örnekte ise her kimin canı varsa yârin aşk meydanında can u baş oynayacağı belirtmektedir.

*"İşk meydânında her kim cân ilen baş oynadur *** Yâr öninde gamzedür kirpük ilen kaş oynadur"*

G. 110/ 1 (Macit, 2017: 340)

Benzer bir diğer örnek ise Hatâyî Divanı'nda bu şekilde geçmektedir. Yine sultan şairlerden olan Hatâyî aşk meydanında can ile baş oynamaktan bahsetmiştir.

Yâr yolunda

Baş oynamak deyimini "meydan"la beraber çok kullanıldığı gibi "yol" ile de yani bir yolda baş oynamak şeklinde de sıkça kullanılmıştır. Bu yol genellikle sevgilinin yolu olduğu gibi bazen sevgilinin yerini başka kavramların aldığı da görülür.

*"Zülfî nigârün aceb ki şeb-i yeldâ midur *** Ol yola baş oynayan âşık-ı şeydâ midur"*

G. 1298/ 1 (Ergin, 1980: 508)

Sevgilinin saçının siyahlığından dolayı geceye benzetilmesi divan şiirinde yaygın bir kullanımdır. Kadı Burhaneddin Divanı'nda geçen bu beyitte hem geceye benzetilmiş hem de uzunluğundan dolayı, bu gecenin en uzun gece olan şeb-i yeldâ olduğu söylenmiştir. Şair, matla' beyti bu şekilde olan gazelin beşinci beytinde de deyimini en güzel örneklerinden birini sergilemiştir:

*"Başı gerek ki gişi yâr yolına oynaya *** İşk didükleri pes hiç yire da'vâ midur"*

G. 1298/ 5 (Ergin, 1980: 508)

Kişinin başını yâr yolunda oynaması gerekir, çünkü aşk dedikleri hiç yere, kuru bir dava mıdır ki, şeklinde nesre aktarılabilen bu beyitte aynı zamanda Türkçe'nin duruluğu da

görülmektedir. Kadı Burhaneddin, söz konusu deyimî şiirlerinde birçok yerde kullanmıştır. En bilinen örneklerden birisi yine şu şekildedir:

*"Özini eş-şeyh gören serdâr bolur *** Ene'l-hak da'vî kulan ber-dâr bolur *** Er oldur Hak yolına baş oynaya *** Döşekde ölen yigit murdar bolur"*

T. 1405 (Ergin, 1980: 534)

Kadı Burhaneddin, kendini şeyh görenin bir topluluğa önder olacağını, Mansur gibi ene'l-hak davası güdenin asılacağını belirterek başladığı bu tuyuğunda er kişi odur ki Hak yolunda başını oynar, yatağında ölen yiğit de murdar olur demektedir. Kadı Burhaneddin oldukça iddialı görünen bir söz söylemiştir ki kendisi de yatağında ölmeyerek bir anlamda bu sözlerinin hayatıyla da örneği olmuştur. Bir diğer tuyuğunda ise şöyle der:

*"Dünyâda gerçek âşık kanı kanı *** Âşık isen gözüünün kanı kanı *** Her âşık ma'sûk için baş oynarsa *** Ben âşıkun yoluna cânı cânı"*

T. 1394 (Ergin, 1980: 532)

Kadı Burhaneddin bu tuyuğunda ise yine gerçek aşğın olmadığından dert yanmaktadır. "Dünyada gerçek âşık nerede nerede, âşık isen gözünden akan kan(lı yaş) nerede, her âşık maşuku için baş oynasaydı ben o âşğın yoluna canımı verirdim" derken yine âşğın en önemli vasıflarından birini, sevdiği uğruna başını feda etmeyi göze almasını vurgulamıştır.²

Beheştî'de geçen aşağıdaki beyitte ise, "Sevgilinin uğruna maldan vazgeçmek nedir? Yoluna baş ve can feda olsun. Yiğit âşık için baş oynamak farzdır." denilerek yine aşkın ve âşğın gerekleri arasında baş oynamak zikredilmiştir:

*"Terk-i mâl itmek nedür yolına baş u cân fedâ *** Farzdur baş oynamak çün âşık-ı merdâneye"*

G. 484/ 2 (Aydemir, 2018: 375)

Bir merdânelik örneği de Nesîmî'den:

*"İşkuna gör men neçe âşık-ı dîvâneiyem *** Yoluna baş oynadup gör ki ne merdâneiyem"*

G. 260/ 1 (Ayan, 2002: 506)

Zâtî ise güneşim diye hitap ettiği sevgiliye bir sabah gibi sadığız yani her gecenin sonunda sabah nasıl kavuşuyorsa güneşe biz de sevgiliye öyle sadığız, demiş ve ikinci mısrada da vefalıyız, yoluna baş oynamaya layığız demiştir:

*"Âftâbım subh-veş mihriün yolında sâdikuz *** Pâk-bâzuz yoluna baş oynamağa lâyıkuuz"*

G. 561/ 1 (Tarlan, 1970: 65)

² Kadı Burhaneddin'in sevgilinin yoluna baş oynamakla ilgili diğer beyitleri için bkz. G. 128/ 6, G. 303/ 1, G. 379/ 1, G. 1088/ 5, G. 1255/ 5. Yine sevgilinin yolunda olması bağlamı dışında kullandığı baş oynamak deyimleri için bkz. G. 21/ 9, G. 25/ 6, G. 366/ 7, G. 503/ 2, G. 1295/ 6, G. 1027/ 1.

Sultan şairlerden Fatih Sultan Mehmed (Avnî) de ayrılık okuna sinesini tutmaktan maksadının sevgilinin yoluna korkusuzca baş oynamak olduğu ifade etmiştir:

*“Tîr-i hecre sîne dutmakdan budur maksadumuz *** Yoluna baş oynamağa cânı bî-bâk eylerüz”*

G. 27/ 4 (Doğan, 2014: 252)

Bir başka sultan, Hatâyî ise baş oynama maharetini Hazret-i Ali'ye hasretmiş ve onun yolunda çok kişi olsa da bin başa karşı tek başına savaşmayı göze alanı methetmiştir:

*“Şâh-ı Merdânun yolında çoh kişi vardur velî *** Âferîn ol başa kim min başa bir baş oynadur”*

G. 110/ 2 (Macit, 2017: 340)

Âşık ne canını ne de cihanı sevgiliden sakınmaz, onun için maşukun yolunda başını ve canını feda etmek kolaydır:

*“Sanma senden sakınam cân u cihânı âşika *** Sehdür yolında ma’şukun baş u cân oynamak”*

G. 282/ 5 (Canpolat, 1982: 189)

Sevdiğini candan seven âşık, sevgilinin kan dökücü kılıcından yüzünü çevirmez, onun yolunda başını ve canını vermekten geri durmaz:

*“İrişe tîg-ı hûn-rîzûn yüzün döndürmeyüp kat’â *** Yolunda cân u baş oynar seni cândan seven âşık”*

G. 357/ 3 (Yekbaş, 2016: 281)

Hayâlî de Hakk'a erişmenin ancak canını feda etmekle mümkün olabileceğini söyler ve kendisinin de hak yoluna varıp baş oynadığını ve can aldığını belirtir:

*“Cânını feda kılan kişi erişir Hakka *** Hak yolına vardım (ben baş) oynadım aldım cân”*

G. 446/ 4 (Tarlan, 1992: 244)

*“Cân u baş oynasa yolunda aceb mi yârün *** Kıldı âşüfte gönül murgını ol tîb-ı zekan”*

G. 616/ 2 (Kaya, 1996: 670)

Yukarıdaki beyitte yârin yolunda canını ortaya koymakta şaşılacak bir durum olmadığı dile getirilir. Hatta onun uğruna baş oynamak sadece insana has bir durum değildir. Şeyhî'nin aşağıdaki beytinde cin taifesini ifade eden 'cân' kelimesi, canlılıkla ilgili olan 'cân' ile cinaslı bir şekilde kullanılmıştır:

*“Baş oynayan yoluna yalunuz beşer değil *** Cân ile geldi yoluna bu ins ü cân dahı”*

G. 199/ 2 (Biltekin, 2018: 194)

Âşığın canını feda etmeyi göze almasında şaşılacak bir şey olmadığı gibi ayıplanacak bir durum da yoktur:

*“Tan mudur oynarsa bu yolda niçe baş üzre baş *** Turmasun şimden-geri âlemde bir taş üzre taş”*

M. 13/ 2 (Bulduk, 2018: 86)

Aşk yolunda âşıklar canını sakınmaz. Hatta Revânî'nin şu beytinde geçtiği üzere baş oynamak söz konusu olunca rakipler bile yoldaş olur:

"İşkunda bizi sanma ki cân sakınur ey düst *** Bu yolda baş oynar nice yoldaşlaruz biz"

G. 1960/ 4 (Köksal, 2017: 682)

Âşığın işi sevgilinin yolunda baş oynamaktır, bu yoldan dönmez âşik:

"Cân u dil matlûbî sensin sanma kim terk eyleyem *** Âkıbet baş oynamak yolunda kârumdur benim"

G. 3042/ 6 (Köksal, 2017: 1017)

Âşik, can ile baş oynamak üzere bezm-i eleste söz vermiştir:

"Ben Hadîdî'yem yolunda cân ile baş oynaram *** Böyledür kâlû deminden ahd ü peymânım benim"

G. 3072/ 7 (Köksal, 2017: 1027)

Osmanlı döneminde hususen tekkelerde bir şeye çağırma, davet etme anlamında salâ verme ifadesi kullanılmıştır. Örneğin, Mevlevî dergâhında dervişleri yemeğe çağırma için "lokmaya salâ!" diye bağırılırmış. (Özcan, 2009: 16) Aşağıdaki beyitte de şair, sevgilinin bir salâ ile âşıklarını yolunda baş oynamaya çağırması durumunda ilk kendisinin geleceğini, bunun için bu kadar arzulu olduğunu ifade etmektedir:

"Tek salâ eyle şehâ yoluna baş oynamağa *** Kadem evvelde basan Yûsuf-i Şeyhî mi degül"

G. 113/ 7 (Biltekin, 2018: 147)

Çevgân Ucunda Top Misâli

Baş oynamak deyimiyle ilgili dikkat çeken bir diğer nokta başın bir topa benzetilerek kullanılmasıdır. Sevgili âşığın başını âdeta gövdesinden ayırmış ve top gibi oynamaktadır. Sevgilinin saçları da genellikle bu oyunda topu sürüklemek için kullanılan sopaya benzetilmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman da sevgili güzellik meydanında saçını çevgan ettiği için kendine seslenmiş ve sevgilinin oynaması için başını top etmesini istemiştir:

"Hüsn meydânında çevgân itdi çün zülfini yâr *** Başunu top it Muhibbî oynasun ol gûy-ıla"

G. 3168/ 5 (Yavuz, 2016: 1572)

Bu sayede başka bir beyitte ifade ettiği üzere sevgilinin zülfünü gizlice öpebilecektir:

"İşk meydânında top it oynasun dilber serin *** Fursat el virdükçe mahfi zülfinün çevgânın öp"

G. 198/ 2 (Yavuz, 2016: 219)

Yahyâ Nazîm de sevgilinin saçlarına gönlünü bağlayınca canını ortaya koymuş ve o güzellik şahıyla sanki top ile çevgan oynamış olduğunu söylemiştir:

*“Zülfine dil bağlayınca baş ile cân oynadık *** Ol şeh-i hüsn ile gûyâ tûp u çevgân oynadık”*

G. 392/ 1 (Çakır, 2020: 612)

Sevgili, kırık gönül sahibi âşıklarının başını top edinip o kadar oynamıştır ki çevganı eğrilmiş, düz kalmamıştır:

*“Oynamakdan tûb idüp başın şikeste dillerün *** Kalmamışdur kulca yârün dahı çevgânı düürüst”*

G. 532/ 4 (Köksal, 2017: 240)

Yine benzer bir ifade olarak:

*“Tûb idüp oynatdı başum ol kadar kim kalmadı *** Şeh-süvâr-ı zülfünün destinde çevgânı düürüst”*

G. 544/ 4 (Köksal, 2017: 244)

Necâtî ise başını top etmeyi kendinin icat ettiğini iddia etmektedir:

*“Zülfünün baş oynarın çevgânına *** Başdan tûbı ben itdüm ihtirâ”*

G. 2262/ 2 (Köksal, 2017: 775)

Cem Sultan da Şeyhî'ye yazdığı bir nazîrede son beyitte hem mahlasını kullanmış hem de Cem gibi saçının çevganına baş oynayıp can u dili yani neyi varsa uğruna harcasam, saçsam demektedir:

*“Cem bigi çevgân-ı zülfün yâdma baş oynayup *** Cân u dil nakdîn temâmet ben nisâr itsem gerek”*

G. 2470/ 9 (Köksal, 2017: 838)³

Çeşitli Diğer Kullanımlar

Önceki üç başlığın dışında da baş oynamak deyiminin birçok kullanımını görmekteyiz. Nesîmî'nin söz konusu deymi Kerbelâ ve Hazret-i Hüseyin bağlamında kullandığı örnek ve kendisinden sonra Şah İsmail'in neredeyse aynı olan ifadesi dikkat çekmektedir. Nesîmî:

*“Kerbelâda çoh belâlar geçdi ol şeh-zâdeye *** Sen dahı oynat başum ol belânun ışkına”*

G. 388/ 4 (Ayan, 2002: 670)

Hatâyî:

*“Kerbelâda geçmiş idi çoh belâ şâh oğlına *** Sen dahı oynat başum ol belânun ışkına”*

G. 360/ 3 (Macit, 2017: 516)

³ Edirneli Nazmî'nin nazîreler mecmuasında baş oynamak deyiminin top ve çevgan bağlamındaki diğer örnekleri için bkz. G. 1294/ 5, 1953/ 5, 1024/ 7.

Benzer örneklere Nesîmî'de yine rastlamaktayız:

*"Kim muhibb-i hânedâna bende oldu sıdk ile *** Oynadı başını şâh-ı evliyânun ışkına"*

G. 388/ 7 (Ayan, 2002: 670)

Hafî mahlaslı şairin aşağıdaki beyti de Fuzûlî'nin bir beytini hatırlatmaktadır. Fuzûlî, o beytinde sevgiliden ayırılır ve o kadar zayıf olmayı temenni etmektedir ki saba yeli onu sevgiliye kavuşturabilsin. Burada da şair, kişi ne kadar zayıf olursa aşk atının onu baş oynamaya o kadar hızlı götürebileceğini ifade eder:

*"Kişi ne denlü za'îf olur ise ışkun atı *** Cân u baş oynamaga çâbüük ü çâlâk eyler"*

G. 1441/ 5 (Köksal, 2017: 518)

Şemseddin Sivâsî de canına kıyamayanların aşk meydanına girmemesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü bu meydanda niceleri başını ortaya koyar da kimse onlara büyük bir iş yapıyor gibi davranmaz, o kişiler bu fedakârlık veya yiğitliklerinden dolayı itibar görmezler:

*"Kıyamazsan baş u câna ırak tur girme meydâna *** Bu menzilde nice cânlar baş oynar i'tibâr olmaz"*

G. 34/ 5 (Süer, 2017: 204)

Âşıklık iddia etmenin şartı maşuku için başını ortaya koymaktır:

*"Âşıkun şartı budur ma'şûk için baş oynaya *** Şöyle kim pervane gönlüm şem'i giryân çizginir"*

G. 172/ 2 (Ayan, 2002: 392)

Hatta bu şart Kanuni gibi bazı şairlere göre farz mesabesindedir ve bu anlamda âşık bir rakkas gibi gerektiğinde güle oynaya başını vermelidir:

*"Farzdur âşika baş oynamak evvel kademe *** Pes bu ma'nâda gerek âşık olanlar rakkâs"*

G. 1475/ 3 (Yavuz, 2016: 803)

Âşık için yârin hasretiyle yanmaktansa baş oynamak daha iyidir. Yanarak eriyen mum da başını ortaya koyup aşkını izhar etmiştir:

*"Hicr-ile yanmaktan ise didi yig baş oynamak *** Baş koyup ortaya itdi ışkını izhâr şem"*

G. 1526/ 2 (Yavuz, 2016: 828)

Şem' baş oynuyorsa aşğın da sevgilinin ayağının tozuna canını savurması gerek:

*"Şem' baş oynarsa bezmünde inen germ olmasun *** Ben ayağın tozına cânım nisâr itsem gerek"*

G. 2469/ 3 (Köksal, 2017: 838)

Âşığa lazım olan baş ve canıyla oynamaktır, o yüzden canını vermeli canan istediye:

*"Cân nisâr etgil gönül kasd etdi cânân oynamak *** Âşika lâzım degül mi başıla cân oynamak"*

G. 290/ 1 (Canpolat, 1982: 192)

Sevgilinin zülüflerini çevgan edininp saçları içinde bin yiğit baş oynamaktadır. Onun için âlem bir araya gelse onun bir kılını bile yere düşüremez:

*“Başıyla oynamada zülfüñ içre bin ser-bâz *** Nice yere düşürür bir kılın anun âlem”*

G. 469/ 3 (Karayazı, 2013: 750)

Sevgilinin sinesiyle ve saçıyla oynamak güzeldir ama buna erişmek için âşığın da başını, canını ortaya koyması, onları feda etmeyi göze alması gerekmektedir:

*“Hoşdur el oynı gehî sinenle geh zülfüñle lik *** Bu müyesser olmağa gerek baş u cân oynamak”*

G. 278/ 4 (Canpolat, 1982: 187)

Benzer şekilde ayağı öpmek için âşığın baş oynaması muhakkaktır:

*“Kimin ki gönlü diledi ayağını öpmek *** Başını oynamağ ana mukarrer olmuşdur”*

G. 128/ 3 (Ayan, 2002: 340)

Cebrail'in pervaneye benzetildiği bu örnekte ise Nesîmî aşk sevdasında yine can ile baş oynamaktadır:

*“Akl-ı fânûs itmişem peroânedür Rûhu'l-Kudüs *** Cân ile baş oynaram hem ışk sevdâsında men”*

G. 346/ 5 (Ayan, 2002: 617)

Amrî ise aşkı bir tavla oyununa benzetip Ferhat ile Mecnun'un oyuna başını koyduğunu ifade ettikten sonra aşkın da bir oyun olduğunu söyleyip onda da başların oynandığını belirtmiştir:

*“Nerd-i ışka döşenüp Ferhâd u Mecnûn kodı baş *** Işk oyunu bir oyundur anda oynar başlar”*

G. 15/ 4 (Aydın, 2018: 64)

Sonuç

Deyimler bir dilin gücünün en önemli göstergelerindedir. Aynı zamanda kültürün bir yansıması olan deyimler anlatıma zenginlik katmaktadır. Bu çalışmada da divan şiirinde çokça kullanılan deyimlerden biri olan baş oynamak deyimini ele alınmıştır. Deyimin sözlüklerde ulaşılabilen anlamı verilmiş ve ardından örnek beyitlerde deyim nasıl geçtiği ortaya konulmuştur. Ayrıca divan edebiyatında hangi deyimlerin veya bu bağlamda hangi eserlerin üzerinde çalışıldığının ortaya konulması bundan sonra yapılacak çalışmalar için de fikir vermesi açısından önemli görülmüş ve üzerinde durulmuştur.

Başını ortaya koymak, onu feda etmeyi göze almak anlamına gelen baş oynamak deyimini 'can' ile yani 'baş u can oynamak' şeklinde de sıklıkla kullanılmıştır. Kadı Burhaneddin, Kanuni Sultan Süleyman, Fatih Sultan Mehmed gibi savaş meydanlarının

cengâver sultanlarının dahi aşk meydanında, maşuk yolunda baş oynamakla övünmeleri klasik şiirimizin estetik yönüyle ilgili önemli ipuçlarıdır. Yaygın bir kullanım olarak başın topa benzetilmesi ve bunun yanı sıra özellikle sevgilinin saçlarının çevgana benzetilerek çevgan oyununa gönderme yapılmasıyla sıkça karşılaşmıştır.

Taranılan 19 eserde toplam 62 örneğe rastlanmış, bunların 47'si makale içinde ele alınmış çoğu aynı eserde olan 15 örnek ise ilgili yerlerde dipnotlarda verilmiştir. Bazı şairlerin defalarca bazı şairlerinse birer kez kullandığı 'baş oynamak' deyiminin klasik Türk şiirinde çokça kullanılan deyimler arasında yer aldığı söylenebilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil – 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan, S. D. (2019). Nev’î Divanı’nda Atasözleri, Deyimler ve Bunların Kullanımı Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (2), 253-277.
- Ayan, H. (2002). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayçiçeği, B. (2018). Bağdatlı Rûhî’nin (Ö.1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (38), 163-202.
- _____ (2019). Klâsik Türk Şiirinde “Kuş Kondurmak” Deyiminin Anlam Çerçevesi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]*, 2 (1), 215-232.
- _____ (2020). Klâsik Türk Şiirinde Dik Gelmek Deyimi. M. Yılmaz ve A. Aksu (ed.), *Cemal Aksu Armağanı*, (s. 225-245). İstanbul: İstanbul Üni. Yay.
- Aydemir, Y. (2018). *Behiştî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
- Aydin, G. (2018). *Amrî Divanı’nın Tahlili* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Batıslam, H. D. (1997). Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler. *Türkoloji Araştırmaları Fuat Özdemir Anısı*, 107-125.
- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0>
- Bulduk, E. (2018). *Ereğlîli Türâbî Divanı (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Canpolat, M. (1982). *Ömer bin Mezîd Mecmû’atü’n-Nezâ’ir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çakır, M. S. (2020). *Yahyâ Nazîm Divanı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, K. (2020). Sehî Bey Divanı’nda Deyimler ve Atasözleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (67), 113-164.
- Çetinkaya, Ü. (2009). Divan Şiirinde “Çok Başlı (Ziyade-Ser)” Deyimi Üzerine. *Turkish Studies*, 4 (2), 226-245.
- Demirkazık, H. İ. (2013). “El Arkası Yerde” Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı. *Turkish Studies*, 8(4), 617-633.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. N. (2014). *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Efe, Z. (2020). Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde (İbni Kemâl) Dîvânı’nda Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (25), 277-309.
- Erdoğan, M. (2009). Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı ve Bâkî Divanı’nda Bazı Mahallî Unsurlar. *Turkish Studies*, 4 (5), 114-165.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Eroğlu, S. (2014). 15. Yüzyıl Türk Mevlit Edebiyatında Atasözleri ve Deyimler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (35), 99-149.
- Güler, Z. (2011). Şeyh Galib Divanında Deyimler. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6 (3), 433-455.
- Gürbüz, M. (2012). Rezmî Divanı’nda Deyimler. *Turkish Studies*, 7 (1), 1231-1267.
- Güzel, B. (2017). Klasik Türk Şiirinde “Ağzı Mühürlü” Deyimi Üzerine. *Littera Turca*, 3 (1), 99-106.
- Kaplan, Y. (2009). Sâbit’in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri. *Turkish Studies*, 4 (4), 599-635.
- Karayazı, N. (2013). *Yârî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, B. A. (1996). *Azmî-zâde Hâletî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni* [Basılmamış Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi.

- _____ (1999). Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (118), 149-168.
- _____ (2011). Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (6), 11-54.
- Kaya, H. (2011). Emrî Divanı'nda Deyimler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (6), 55-130.
- _____ (2018). Divan Şiirinde “İş Asmak” Deyimi Üzerine. *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature] Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı*, 231-243.
- Kayaokay, İ. (2019). Osmanlı Edebî Metinlerinde “Diş Bilemek” Deyiminin Anlam Çerçevesi. Ü. Aslan ve H. Taş (Ed.), *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir Armağanı*, (s. 475-498). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Keklik, M. (2019). Klasik Türk Şiirinde “Yüzü Açılmış” Deyimi Üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (23), 45-61.
- Kılıç, F. (1996). Âşık Çelebi Divanında Atasözü ve Deyimler. *Bilig*, (1), 24-30.
- Komisyon (2009). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köksal, M. F. (2001). Klâsik Şiirimizden Bilinmeyen Bir Deyim: El Oyunu. *Bilig*, (16), 127-136.
- _____ (2017). *Edirneli Nazmî Mecma' u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Metin)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>
- Küçük, İ (2015). Divan Şiirinde İzaha Muhtaç Beş Deyim: Asâyı Dik-, Kantarlığı At-, Kulağından Fetîli Çıkar-, Ay'a Elek As-, Ebu Zambak Oku-. *Turkish Studies*, 10 (8), 1697-1706.
- Macit, M. (2017). *Hatâyî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Öge, S. (2001). 15. Yy. Şâirlerinden Mesîhî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necâtî Beg, Üsküplü İshak Çelebi ve Şeyhî'nin Dîvânlarında Atasözleri ve Deyimler [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Özcan, N. (2009). Salâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 15-16.
- Özmen, V. (2016). Derzizâde Ulvî Divanı'nda Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (4), 418-435.
- Öztürk, E. C. (2019). Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimler ve Anlam Çerçevesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (66), 37-82.
- Sefercioğlu, M. N. (2010). Helâkî Divanı'nda Türkçe Deyimler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (4), 155-202.
- Sevinç, D. K. (2007). 18. Yüzyıl Şairlerinden Sümbülzade Vehbi (Lutfiyye), Bosnalı Sabit, Enderunlu Vastıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerinde Atasözleri ve Deyimler [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Sinan, A. T. (2005). Necati Beg Divanı'ndaki Deyimler Üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 107-114.
- Süer, F. R. (2017). *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: H Yayınları.
- Tanyeri, M. A. (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: II. Cild*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uyanıker, N. (2006). *Pervâne Beg Mecmuasının İlk Yüz Varlığında (1a - 100b) Halk Kültürü İle İlgili Unsurlar (Atasözleri-Deyimler-Halk İnanışları)* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Varişoğlu, M. C. (2018). Değerler Eğitimi Bağlamında Hâtem Divanı'nda Deyimler. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 9 (31), 106-128.
- Yakar, H. İ. (1999). Üsküplü İshak Çelebi Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler. *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu 4-5 Haziran 1999*, (s. 40-59). Ankara Üni. TÖMER Basın Yayın Müd.
- Yavuz, K. ve Yavuz, O. (2016). *Muhibbî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Yavuz, S. (2016). Saîd Paşa Dîvânı'nda Yer Alan Atasözleri ve Deyimler Üzerine. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 106-114.
- Yekbaş, H. (2016). *Sebzî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldız, A. (2018). Klasik Türk Şiirinde “Zehri Yedi Tastan Geçmek” Deyiminin Kökeni Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (4), 43-50.
- Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde: Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- _____ (2016). *Hecrî Dîvân* (İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

There are idioms in every language. An idiom is a word formed by using more than one word together, rarely a connotation of a single word, to express a certain concept, a certain feeling or situation. The amount of idioms that language has gives an idea of the power of a language. The idiom richness of the Turkish language is one of the examples of this. The meaning of the idioms that are common in our language are of great importance in understanding the literary texts. It is seen that this effect comes to the fore even more in divan literature. The divan poet used idioms to express his feelings and thoughts in the most successful way. In this way, both a stronger expression was provided and a wider frame of meaning was pointed out with less words.

Many studies have been done on the idioms used in Divan literature and the number of these studies is increasing day by day. It is possible to collect these studies in four groups:

a) Studies focusing on a poet's work and dealing with idioms and proverbs in it; such studies focused on a poet and generally dealt with the idioms in his work together with proverbs.

b) Studies that reveal the semantic world of that idiom by centering an idiom and scanning it from different works; thanks to the examples from different poets and different centuries, a wider framework has been put forward about the idiom discussed.

c) Studies based on the works of that period by centering a period; in these studies, idioms and proverbs that were used based on a certain century and the divans or masnavis of the poets of that century were examined.

d) Studies dealing with the subject in general; these studies are very limited.

The idiom of "baş oynamak", which is examined in this study, is not frequently encountered in the sources. However, it is defined in the same way in two different sources identified: putting your life in danger and not afraid to sacrifice your life. A total of 62 samples were obtained from the scanned 17 divans and 2 mecmuas. It is possible to classify the examples of this interesting idiom, which is so widely used in classical Turkish poetry, according to the intensity of its usage:

Considering how the phrase is used in couplets, it is seen that it is frequently used in the context of revealing and disregarding the life of the lover in the love square. Even the great sultans pride themselves on the valor on the field of love rather than on the battlefield. It is a matter to be proud that the lover gives his all for this cause.

Secondly, this idiom has been used a lot with the road. While this road is usually the road of the lover, it is sometimes seen that other concepts replace the beloved. One has to sacrifice one's life for the one one loves, because what they call love is not an empty cause.

Another striking point about the idiom is the use of the head as a ball. The lover's hair is also often compared to the stick used to drag the ball in this game. The idiom is used in many different ways.

Thus, in this study, the idiom "baş oynamak", one of the idioms not used today, is handled, examples from the couplets it is mentioned are identified and its use are emphasized. In this way, an idiom used in classical Turkish literature was revealed and it was thought to contribute to efforts such

as understanding classical Turkish poetry. In divan poetry, this idiom, which states that the lover will be courageous, willing to sacrifice his life has been widely used by poets and many examples are found. As the number of studies increases, the number of samples will also increase.

